

Stockholms
universitet

Vetenskaplighet och forskningsetik.
Henrik Arnstad.

”Lyckliga folk har ingen historia.”
Tyskt ordspråk.

Förflutenhetens värde: Att legitimera historievetenskap

Den moderna historievetenskapen uppstod under 1800-talet och fick ett specifikt politiskt syfte, utifrån den samtida konstruktionen av europeiska nationalstater. De nationella historikerna producerade legitimitet åt nationalstaterna genom vetenskapsproduktion (sanningsproduktion) utifrån föreställningar om nationell homogenitet. Konstruktionen av de rena ”nationerna”, som vetenskapen skildrade som självklara historiska entiteter, manifesterade exkluderande nationella identiteter som uteslöt historisk transnationalism, multietnicitet och mångkultur.

Det politisk-ideologiska bruket av historievetenskap var därmed av instrumentellt och praktiskt värde för den produktiva statliga makt som konstruerades under 1800-talet och det tidiga 1900-talet, utifrån nationalism tolkad som den moderna nationalstatens politiska ideologi.¹ Historikernas produktion av normativitet gav uppfattningen att de etniskt homogena samhällenas position som normaltillstånd för en statsbildning var vetenskapligt bekräftad. Vilket gav legitimitet åt nationalstaten och dess exkluderingar.

Historikerna belönades av staten för detta arbete via produktion av status. Detta arv från 1800-talet utgör en kvarleva än idag, då historievetenskapen åtnjuter högre status än många andra humanvetenskaper (exempelvis tolkas historikeryrket fortfarande som en maskulin profession i likhet med andra högstatusyrken som läkare, advokat eller officer). Däremot producerar dagens historikerkår i allt lägre grad politisk legitimitet åt nationalstaten, åtminstone sedan 1945.

Historievetenskapens status av att vara instrumentell och praktisk är därmed idag långt ifrån självklar. Vilket är temat för denna essä.

¹ Se Håkan Salwén, *Forskningsetik för humaniora* (Stockholm, 2016), kapitel 5.

Om "historielöshet".

Liksom i stora delar av Europa förändrades den svenska nationalismen under 1800-talet i konservativ riktning.² Det var via historisk forskning exempelvis om krigarkungar³ och den under 1800-talet påhittade "vikingatiden" som historikerna producerade svenskhet och svensk nationalism. Denna nationalism var auktoritär, antidemokratisk och antiliberal. Men under andra halvan av 1800-talet började den framväxande arbetarrörelsen ifrågasätta detta. Delvis använde arbetarrörelsen egna historiker, som angrep konservatismens historiesyn.⁴ Men framför allt producerades motdiskurs via argumentet att förflutenheten inte utgjorde förebild, inspiration eller utopi för det ideala samhället. Tvärtom var historien mera förtryck, fattigdom och sjukdomar; det vill säga avskräckande. Arbetarrörelsen förde därmed en retorik syftande till att av-instrumentalisera historievetenskapen.⁵

Andra världskriget 1939–1945 blev en process där konservatismens antidemokratiska idolisering av de gamla krigarkungarna drevs i moralisk konkurs. Historikern Ulf Zander skriver:

Det hjälpte föga att högerledaren Gösta Bagge 1945 framhöll Gustav Adolfs-traditionen som mer aktuell och omistlig än någonsin. Den tilltagande kritiken mot storvulna hyllningar av hjältekonungarna ledde till att 1946 blev det sista året då Guldkonungen firades på Skansen. Året därpå upphörde Stockholmsstudenterna med att uppmärksamma Lützenminnet.⁶

Resultatet blev att förflutenheten i princip försvann från den politiska retoriken, under det 1950-tal som kallas historielöst. "Bland svenska politiker fick kunskaper om världen och Sverige av igår allt mindre betydelse", skriver Zander.⁷ Men samtidigt fortsatte historisk litteratur sälja i stora upplagor, historiska spelfilmer gjorde återkommande succéer och studieförbunden flödade av kurser och föredrag om historia. Hur kan denna paradox förstås?

Det går att argumentera för att historievetenskapen gick från att vara av *instrumentellt* och *praktiskt* värde, för att omvandlas till vad som kan beskrivas som upplevelseindustri. Historievetenskapens roll i de europeiska samhällena blev efter 1945 allt mer att vara av finalt och epistemiskt (alternativt moraliskt) värde. Och det gällde på bägge sidor av Berlinmuren, om än i olika hög grad.⁸ Erfarenheten av andra

² Nationalismens som den först uppstod i samband med franska revolutionen 1789 var först en radikal och liberal idé, med udden riktad mot de traditionella samhällseliterna (monarki och adel). Detta förändrades gradvis under 1800-talet.

³ Framförallt Gustav II Adolf "den store", den förste karolinkungen Karl X och "hjaltekonungen" Karl XII.

⁴ Arbetarrörelsen använde även "egna" kungar i debatten, framför allt framhölls Gustav Vasa som "den förste socialdemokraten". Se Åsa Linderborg, *Socialdemokratin skriver historia* (Stockholm, 2001).

⁵ Eller möjligen *om-instrumentalisera* historievetenskapen, genom att förändra synen på förflutenheten, från att vara ett föredöme (något positivt) till att bli ett avskräckande exempel (något negativt). Jämför texten i sången Internationalen; "från mörkret stiga vi mot ljuset, från intet allt vi skola bli".

⁶ Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider: Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte* (Lund 2001), sid. 340.

⁷ *Ibid*, sid. 319.

⁸ Större skillnad än mellan öst och väst infann sig mellan nationer med småstatsidentitet respektive de nationer som utgjorde rester av imperiekonstruktioner, vilka genomgick processer av avkolonisering under efterkrigstiden (Storbritannien, Frankrike, etc.).

världskriget underlättade detta skifte, eftersom kriget hade samma dramaturgi som en klassisk saga.

Historikern Peter Englund har sagt i intervju:

Andra världskriget är lättbegripligt och har en enkel sensmoral: Ondskan sticker upp sitt huvud och hotar det goda men besegras efter många äventyr och efteråt blir världen bättre. Detta är grundberättelsen i alla melodramer.⁹

Historiens återkomst

Efter oljekrisen 1973 har optimismen, framtidstron och tanken på moderniteten som ett framåtskridande fenomen tappat legitimitet i offentligheten. Pessimism och nostalgi har inneburit att förflutenheten i den politiska retoriken fått renässans. Intressant sker detta huvudsakligen utan deltagande från den professionella historievetenskapen, som inte längre lockas av 1800-talets konservativa diskurs. Istället framträder professionella mediala historieberättare, som kan producera önskvärd traditionell historieskrivning.¹⁰

Denna historieskrivning konnoteras som instrumentell i offentligheten. Ett vanligt argument är att historiekunskaper ger vägledning angående framtiden, enligt formuleringar i stil med ”om man vet var man kommer ifrån kan man veta vart man är på väg”. Denna tankegång avfärdas ofta av historiker.

Institutet för framtidsstudier skriver:

Historien ger inte någon planritning för framtiden. Plötsligt inträffar något i stil med den 11 september 2001, en avgörande händelse som ingen kunnat förutspå. Historien uppbered sig inte på händelsenivå, och det finns inget ödesbestämt eller lagbundet i utvecklingen.¹¹

Mer komplicerad är idén, att kunskap om det förflutna kan producera goda och demokratiska medborgare. Historiekunskaper sägs utgöra ett vaccin mot antidemokratiska (rasistiska, populistiska, fascistiska, etc.) idéer. Angående det bredare, humanvetenskapliga planet anser juristen Martha C. Nussbaum att ”radikala förändringar” hotar demokratin – och dessa radikala förändringar består i nedmonteringen av humanvetenskapliga utbildningar.¹² Ett aktivt medborgarskap kräver humanvetenskaplig kunskap, enligt Nussbaum. Inom denna retorik lyfts särskilt historiska kunskaper regelbundet fram i debatten. Historien är viktig för att ”vaccinera unga människor för rasistisk propaganda, något som de möter allt oftare i sin vardag”, skriver exempelvis journalisten Anna-Lena Lodenius.¹³ Men historievetenskapen är betydligt mer tveksam och framhåller gärna att Tyskland 1932

⁹ Intervju med Peter Englund, av Karin Thunberg, ”Dubbla vinster”, *Svenska Dagbladet* (081123).

¹⁰ i Sverige exempelvis journalisten Herman Lindqvist eller TV-personligheten Christopher O'Regan. Möjligen kan även medeltidshistorikern Dick Harrison räknas hit.

¹¹ Institutet för framtidsstudier, ”Historia – en väg till framtiden?”, <http://www.iffs.se/publikationer/if-rapporter/historia-en-vag-till-framtiden/> (2003, hämtat 170220).

¹² Martha C. Nussbaum, *Not for profit: Why Democracy Needs the Humanities* (Princeton, 2010), sid. 2.

¹³ Anna-Lena Lodenius, ”Populism, makt, demokrati”, <https://al-lodenius.com/rapporter-utredningar-2/populism-makt-demokrati/> (hämtat 170220).

inhyste världens bäst utbildade folk, vilket inte hindrade nationalsocialismen från att nå makten.¹⁴ Å andra sidan saknade tyskarna 1932 kunskap om vad som skulle hända 1939–1945, till skillnad från nutidsmänniskan. Historikern Mikael Byström hör till de som reflekterar över förflutenhetens möjliga instrumentella betydelse:

Vi behöver historien som vår spegel, att förstå att vi varken kommer först eller sist och att allt förändras. Men sett i perspektivet att vi ska dra lärdom av historien, gör historieforskning trots allt begränsad nytta. [...] Visserligen upprepar sig inte historien, men samtidigt uppstår inga situationer från ett blankt papper, det är därför de långa perspektiven behövs. Och ju fler erfarenheter man tar in i en bedömning, desto bättre beredskap inför förändringar.¹⁵

Dagens tolkningar om historievetenskapens nytta är med andra ord ambivalent. Historiska kunskaper åtnjuter fortsatt hög status (de har ett finalt värde) och producerar kulturellt kapital hos den som besitter dem. Det instrumentella praktiska värdet är ifrågasatt, till skillnad från det moraliska värdet där hänvisningar till det förflutna är retoriskt allmängods. Ojämförligt starkast är dock den finala värdedimensionens epistemiska sfär. Möjligen underskattas dock att även denna kan ha instrumentella värden.

År 2013 rapporterade nyhetsmedia att internationella affärsmän undviker social kontakt med det svenska näringslivet, eftersom svenskar ”bara kan prata pengar, möjligen golf”.¹⁶ Franska affärsmän tycker det är trist att äta lunch med svenska kolleger, som saknar ”samma humanistiska bildningstradition som finns i många länder på kontinenten i Europa”.¹⁷

På detta diskursiva plan förpassas historiekunskaper till *dekorum*, avsett att agera smörjmedel i affärslivets transaktioner. Förvisso även det ett instrumentellt värde.

¹⁴ Vidare var det inte utbildade personer som organiserade Förintelsen, utan snarare tvärtom högt utbildade experter – även inom humanvetenskaperna.

¹⁵ Curie, ”Vad ska vi ha historieforskning till?”, <http://www.tidningencurie.se/nyheter/2016/05/10/vad-ska-vi-ha-historieforskning-till/> (2016, hämtat 170220).

¹⁶ Sveriges radio, ”Det kulturelösa näringslivet”, <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=478&artikel=5571380> (2013, hämtat 170220).

¹⁷ *Ibid.*